

BAĞIRTLAKLI KUŞ

İdris Oğurlu¹ ve Yasin Ünal²

¹ İstanbul Ticaret Üniversitesi Çevre ve Doğa Bilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul
İletişim: iogurlu@ticaret.edu.tr

²Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi, Yaban Hayatı
Ekolojisi ve Yönetimi Bölümü, Isparta

Özet

Ornitolojik bir objenin onomastik yöntemle ele alındığı bu çalışmada Ülkemizde ve Türkistan coğrafyasında yaşayan bağirtlak kuşunun (*Pterocles* sp.) ad kökeni üzerinde durulmuştur. Makalede, bağirtlak adı morfoloji ve folklor alanlarına da temas eden bir tarzda incelenmiş olup kuşa ad oluşturan kelimenin köken itibarıyla kuşun davranış özelliğine (ötüş sesine) mi, yoksa morfolojik özelliğine (bağırındaki görüntüye) mi dayandığına dair mülahazalar ortaya konmaktadır. Metodoloji kuşun yayılış yerlerindeki isimlerinin ve keza bağirtlak kelime anlamlarının araştırılması şeklindedir. İsimlendirilmesinde neyin etkili olduğunu bulmak için kuşun Türkiye ve Türkistan coğrafyasında yayılış alanına rastlayan Türk illerinde konuşulan lehçelerdeki adları, kuşun eski Türkçe kaynaklardaki adları incelenmiş ve ayrıca Anadolu'nun muhtelif yerlerinde “Bağirtlak” kelimesinin ne anlamda kullanıldığı araştırılmıştır. Bu kuş için Türkiye ve Türkistan coğrafyasında tarihte olduğu gibi bugün de kullanılan “Bağirtlak” adının; göğüs-böğür anlamındaki “bağır” ile ilgili olduğu, kuşun bağırındaki renkli bir bant görünüşündeki kısmın ise geleneksel Türk kıyafetinde kadınların göğüsleri üzerine doladığı bir giyim unsuru olan göğüslük veya diğer adıyla “bağirtlak”a benzetildiği için Bağirtlaklı Kuş denildiği anlaşılmaktadır. Buna göre, kuşa ad oluşturan Bağirtlak kelimesinin köken itibarıyla, kuşun biyolojisine (ötüş sesine) değil, morfolojisine (bağırındaki bant şeklindeki kısma) dayandığı sonucuna varılmıştır. İsmi bugün konacak olsaydı bu kuşa Önlüklü Kuş denileceği tahmin edilir.

Anahtar Kelimeler: Bağirtlak, Kuş, Ornitoloji, Folklor, Onomastik, Türkiye, Türkistan

Aproned Birds

Abstract

In this study which dealt with an ornithological object by onomastic method was focused on the origin of the name of sand-grouse (*Pterocles* sp.) occurred in both Turkey and Turkestan. The object of the article “bağirtlak”, sand-grouse name in Turkish, has been studied in a manner that contact in the morphology and folklore as to find whether the name- bağirtlak based on bird's any behavior (like its call) or it's morphology (an image on the bird's breast). Methodology was consist of investigating of the bird's Turkic names as well as meanings of the word “bağirtlak in its distribution area in the World. With the aim of eliciting reason of denomination of the bird, it was investigated bird's names in distribution areas in Turkey and Turkestan as well as names in historical documents in Turkish and Turkic dialectics beside of uses and meanings of the word of bağirtlak in various regions in Anatolia. It was found that the name-bağirtlak had used in historical times and have been using today in Turkey and Turkestan was related to bağır (breast) and a colored band on the breast of the bird resembling a kind of bib or apron named “bağirtlak” on Turkish traditional woman wearing. As a result, it was concluded that the origin of the word-bağirtlak based not on the bird's biology (it's call) but on its physiognomy (a colored image on the bird's breast). If Turks would give a name to the bird today, it is predicted to be that name Önlüklü kuş (Aproned bird).

Keywords: Sandgrouse, Bird, Ornitology, Folklore, Onomastic, Türkiye, Turkestan

1. Giriş

Bu makalede Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde yerli ve göçmen olarak yaşayan bir kuş olan bağirtlak kuşunun (*Pterocles* sp.) adının nereden geldiği konusu ele alınmaktadır. Bugüne kadar bu kuşun adının “bağirmek” ile ilgili olduğu sanılmış ve hatta bu kanaat etimolojik usulle teyit edilmeye (Öçalan, 2006) çalışılmıştır.

Makale için “Bağirtlağı Bağirmek”; “Bağirtlaklı Kuş: Bağirtlak”; “Bağirtlak: Bağirmış mı, Giyilmiş mi? Bağirtlaklı Kuş ve Kuşandığı Bağirtlak”; Bağirtlaklı Kuşun Kuşandığı: Bağirtlak”; Bağrı-dolaklı kuş“ “Önlüklü kuş” gibi başlıklar düşünülmüştür. Bu başlıkların aynı zamanda okuyucuyu konuya ısındırmaya yarayacağı düşünülerek burada verilmesi uygun görülmüştür.

Yukarıda sayılan alternatif başlıklardan anlaşılacağı üzere ülkemizde Bağirtlak adıyla bilinen kuş cinsine (*Pterocles* sp) verilen Türkçe adın menşei, yani adın nereden geldiği araştırılmakta ve bu kuşa ad kökeni olabilecek “bağirmek” fiilinin yanı sıra, ayrıca ondan çok farklı bir kök/kaynak olarak insanlar tarafından giyilen/kuşanılan folklorik bir nesnenin varlığına işaret edilmektedir.

Divânü Lugâti't Türk'teki (DLT) adı olan “Bağirtlaklı Kuş” tamlaması (Gül, 2015) yani, kuşa ad olarak sadece Bağirtlak denmeyip Bağirtlaklı kuş denmesi ve “bağirtlak” kelimesinin sıfat olarak kullanılması bağirtlağın kuştan ayrı bir nesnenin de adı olduğunu göstermektedir. O halde bu nesne nedir ve neye bağirtlak denmektedir? sorusu akla gelmektedir.

Kuşlardan Bağirtlak (*Pterocles orientalis*) ve Kalkuyruk bağirtlak (*P. albata*) bu cinsin Türkiye'de görülen türlerdir. *P. orientalis* daha yaygındır. *P. albata* Anadolu'nun sadece güneydoğusunda görülmektedir. Dünya'daki yayılışın ise Orta Asya'ya doğru devam ettiği görülmektedir. Bu sebeple kuşun Türkçe adının nereden geldiği konusunun, Türklerin ana vatanı olan Türkistan'dan itibaren ele alınması gerektiği düşünülmüştür. *P. albata* Batı Türkistan'da (bugünkü Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan'ın tamamı ile Kazakistan'ın büyük bir bölümünü kuşatan bölgede) geniş bir alan boyunca üremektedir. *Pterocles* cinsinin bugün Çin sınırları içinde kalan Doğu Türkistan coğrafyasında adı Türkiye'deki ile aynı olup bu bölgedeki Uygurlar *P. orientalis* için “Bağirtlak” demektedirler. Kuşun tarihî dönemlerde de bu veya buna benzer adlarla anıldığı görülmektedir (Berbercan, 2010: Küçük, 2013). Mesela, Küçük (2013) bu kuşun *Divânü Lügat-it-Türk' de* “bağirtlak denen kuş” (DLT I

503, 505) olarak Karahanlı Türkçesi'nde Bağirtlak, Çağatay ve Osmanlı Türkçesi'nde bağirtlak şeklinde geçtiğine işaret etmektedir. Diğer yandan Gül (2015) veya Erkoç (2015) gibi araştırmacılar ise bu kuşun DLT'de aynı zamanda “bağirtlak kuşu” olarak geçtiğine işaret etmektedirler.

Bağirtlak, E. Denison Ross (1907) 'un Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü'nde (sayfa 39. Madde 129) de baghirtaq (TT Bağirtak) olarak verilmektedir (Berbercan, 2010).

Her iki türün göğsünde enine uzanan kalınca bir şerit görünümündeki farklı renkli bir kısım dikkat çeker. Bu şerit Bayağı bağirtlak (*P. orientalis*)'da kirli krem sarısı (Resim 1), Kalkuyruk bağirtlak (*P. albata*)'da ise kiremit rengidir (Resim 2; Turan, 1990).

Resim 1. Bağirtlak (*Pterocles orientalis*) (URL-1)

Resim 2. Kalkuyruk Bağirtlak (*P. albata*) (URL-2)

P. albata'nın en belirgin-göze çarpan kısım; hem yanaklarda hem de beyazımsı renkteki karnın üst kısmından itibaren görülen, kuşun bağırında yani göğüs ve gerdanda ise iyice kendini gösteren kiremit rengi

kısımlardır. Bu kısımlar hem vücudun genel rengine göre daha canlı bir renktedir, hem de şerit genişliğine varan kalınca siyah bir hatla çevrelenmiş olduğu için iyice belirgin hale gelmiştir (Resim 2). Gerdanın büyük bölümünü tam kapatan kiremit renkli bu kısmı alt ve üstten çevreleyen kalınca siyah hat veya şerit, arkaya doğru uzanıp sırtta birleşiyor ve birbirine bağlanıyor gibi görünmekte bu izlenimi verdiği için de adeta insanların çalışırken önlerine bağladıkları bir önlüğü andırmaktadır. Şimdilik “Göğüs bandı” veya “Bağır bandı” adını vereceğimiz bu bant görünümü; Bağırtağın (*P. orientalis*) erkeklerinde, Kalkuyruk bağırtağın (*P. albata*) ise hem horoz hem tavuğunda belirgindir (Turan, 1990; Lars, 1992).

Akarsu (2013); Gorenflo ve arkadaşlarına (2011) atfen Dünya’da kültürel-dilsel çeşitliliğin aynı zamanda biyolojik açıdan zengin noktalarda bulunduğu tespit edildiğini bildirmektedir. Bu, canlı türlerinin kültürel öğelerle olan yakın ilişkisini ortaya koyduğu gibi, canlı türlerinin veya kültürel öğelerin korunmasına yönelik geliştirilecek stratejilerde bu iki öğenin birlikte ele alınması gerektiğini de göstermektedir (Gorenflo ve ark, 2011; Toledo, 2001; Skutnap ve ark. 2003; akt: Akarsu (2013)). Zira, canlı türlerinin yok oluşu ile kültürel-dilsel öğelerin yok oluşu arasında korelasyon tespit edilmiştir. Dolayısıyla insanla etkileşime girmiş bir bölgede canlı türleri ve yaşam alanlarını korumaya çalışırken kültürel zenginliği de korumak gerekmektedir ki o bölgede konuşulan dil bunların başında gelmektedir.

Sözcükler, bir dilin anlam kalıpları olduğu kadar, o sözcüğün ait olduğu kültürde dünyanın algılanış ve yorumlanış biçimlerini de yansıtan aynalar gibidir. Sözcük köklerinden, türetilen sözcüklere kadar bu algılayış ve yorumlayış biçimini sezme mümkündür (Öçalan, 2006).

Anadolu’da yaşayan insanlar arasında geçmişten günümüze isimlendirme konusunda bir kültürün devam ettirdiği ortadadır. Mesela sadece karatavuğun 56 ayrı yöresel ismi tespit edilmiştir (Arslangündoğdu, 2013). Türkçe isimlerden bir kısmının Kutadgu Bilig (KB) gibi çok eski kaynaklarda da geçmesi (Arat, 1979) kuş isimlerinin önemli bir bölümünün eski devirlerden bu yana değişmeden veya az ölçüde değişerek günümüze kadar geldiğini göstermektedir. Mesela, Türkiye’de kullanılan isimlerin, Türkmenistan ve Türkistan coğrafyasında da bugün aynen kullanılmakta olması da (Babayew ve Gurbandurdyew, 2002) ayrıca bu isimlerin eskiden bu yana devam edip geldiğini ve derin bir geçmişi olduğunu göstermektedir. Bağırtağ adı da bunlardan biridir. Çünkü coğrafya olarak kopmuş olsalar bile aynı dilin lehçe ve ağızlarını konuşan Türkiye, Türkmenistan ve Doğu Türkistan halklarında aynı ada

rastlamak, bu adın köklü bir ad olduğu ve ortak kültürde mevcut bir köke ve aynı mantığa dayandığını düşündürmektedir.

Bozkaplan (1992, akt. Arslangündoğdu, 2015)’ın “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kuş İsimleri ve Onların Sistematiği” adlı eserinde, kuşlara isim vermenin belli bir mantığı olduğu, ismin gözle görülebilir bir sebebe; mesela kuşun morfolojisine, yayılışı veya davranış gibi özelliklerine dayandığını ortaya koymuştur. Böylece, araştırmalar kuşlara isim vermenin basit bir iş olmadığını (Arslangündoğdu ve Bacak, 2015) ve dolayısıyla Türkçe’de hiçbir kuş için belli bir ismin seçilmesinin sebepsiz olmadığı görülmektedir. Bozkaplan (1992) ayrıntıya girerek; Türkçede kuşlara verilen isimlerin rastgele olmayıp belli bir mantığı takip ettiği, ismin mantıklı ve açıklanabilir sebeplere dayandığı ve isimlere temel oluşturan ana noktaların; türün yaşadığı yer, gösterdiği davranış, çıkardığı ses, beslendiği şey ve nihayet dikkat çeken uzuvlar ile morfolojik özellikleri olduğu, ismin bunlara dayandığını bildirmektedir.

Türkçe isim vermede özellikle ayrıntıları gözle görülebilen *Pterocles* gibi nisbeten iri cüsseli kuşlarda kuşun morfolojik özelliklerinin en önemli rolü oynadığı söylenebilir. Mesela, Karatavuk (*Turdus merula*) gibi sesiyle de hayli dikkat çeken yaygaracı/alarmcı bir türün bile ismi, pek de alımlı olmayan rengine göre yapılmıştır. Hatta Karatavuk için sadece gagasının rengine atfen; Çıragaga (Oğurlu, 1997), Çıraburun (Somçağ, 2006; Ertan, 2008; akt: Arslangündoğdu, 2013) gibi isimler verilmiş olması türe ad verirken morfolojinin çoğu kez önde geldiğine dair delillerdendir. Arslangündoğdu (2015) kuş isimlendirmede morfolojik özelliklerin yakın türleri ayırmada çok daha önemli olduğu, sözgelimi iki keklik türü arasında farkları göstermek için birisine “Kımalı Keklik” diğerine “Çilkeklik” denildiğini ifade etmektedir.

1996 yılı Ağustos ayında Doğal Hayatı Koruma Derneği tarafından basılan Türkçe Kuş İsimleri Listesi Türkçe kuş isimlerinde büyük ölçüde standartlaşma sağlamıştır (Oksay, 2009; Ertan, 2008). Daha sonra bu listedeki 451 türden 52’sinin isimleri çeşitli sebeplerle değiştirme yoluna giden yazarlar olmuştur. Değişiklik yapma ihtiyacının; listedeki isimlerden bazılarının başka türlere daha uygun olmasından, daha kısa olmasından veya aynı cinsteki diğer türlere de uygun gelecek “efradını cami” yani benzerlerin tümünü kapsayıp hiçbirini dışarıda bırakmayan bir isim arama çabasından veyahut daha isabetli bir ismin bulunduğu düşünülmesinden kaynaklandığı ifade edilmektedir (Arslangündoğdu ve Bacak, 2015). Oysa, isimlerin sık sık değişmesinin karışıklığa yol açıp ornitoloji ve yaban hayatı alanındaki çalışmaları zorlaştırdığı bilinmektedir.

Türkçede bazı kuşların asırlar önceden gelen kadim isimleri bulunduğu gibi, Türkiye kuş faunasındaki her bir türe Türkçe isim koyma arayışı dolayısıyla bugün ornitoloji alanındaki kaynaklarda ve kitaplarda geçen ve kökeni yabancı birçok isim de vardır. Bunlar genellikle yabancı dillerdeki isimlerden bire bir çevrilerek alınmıştır. Zira yabancı terimlerin Türkçeye bire bir çevrilerek aktarılması Türkiye’de uzun bir dönem adeta gelenek halinde (Sevgi, 2004) uygulanmıştır. Sarı gagalı leylek adının Yellow-billed stork’dan, Akkanat tarla kuşu’nun White-winged lark’dan aynen çevrilmesi örneklerinde olduğu gibi. (Arslangündoğu ve Bacak, 2015) Türkçe kuş isimlerinin %35 İngilizceden ve %23 oranında Almancadan çevrilerek türetildiğini, geleneksel kuş isimlerinden yararlanmanın sınırlı kaldığını bildirmektedirler. Bunda geleneksel isimlerin kökeni ve mantığının yeterince anlaşılammış olmasının da etkisi olduğunu söylenebilir. Hâlbuki bu isimlendirmedeki mantığı çözmek ve bunlardan yeni kuş isimlendirilmelerinde yararlanmak mümkündür. Bu konuda Türk dili, etimoloji, halk bilimi, ornitoloji, yaban hayatı ve zooloji gibi farklı bilim alanlarında çalışanların işbirliğiyle yapılacak çalışmalara ihtiyaç olduğu görülmektedir.

2. Yöntem

Araştırmanın yöntemi; Kuşun Türkiye ve Dünya’daki yayılışının, yayılış alanına rastlayan Türk illerinde konuşulan lehçelerdeki adların ve kuşun eski kaynaklardaki Eski Türkçe (ET) adlarının incelenmesine ve ayrıca Anadolu’nun muhtelif yerlerinde “Bağırtlak” kelimesinin ne ifade ettiğinin araştırılmasına dayanmaktadır.

Bu amaçla öncelikle Türkiye kuşlarını konu alan kitaplar gözden geçirilmiş, Bağırtlak (*Pterocles* sp.) Türkiye ve Dünya’daki yayılışı incelenerek Türk dilinin konuşulduğu coğrafyada bu kuşa hangi adlar verildiği araştırılmıştır. Ardından “Bağırtlak” kelimesinin etimolojisi üzerine yapılmış çalışmalar incelenerek bir kuş adı olarak bağırtlak kelimesinin ne zamandan beri kullanıldığı, bu adın hangi tarihlere kadar uzandığı, yani ne kadar eskiye gittiği belirlenmiştir. Buna ek olarak, “Bağırtlak” kelimesinin Türk dilinin konuşulduğu coğrafyada halen kullanılıp kullanılmadığı, kullanılıyorsa hangi anlamda kullanıldığı, keza kelimenin Türkiye Türkçesi’nde başka bir anlamı olup olmadığı araştırılmıştır.

Türkiye’nin bu kuş cinsi için bağırtlak adını kullanan yörelerinde bağırtlak kelimesinin başka bir anlamı olup olmadığı ve başka bir nesne için de kullanılıp kullanılmadığını belirlemek için iki yol

izlenmiştir: Bunlardan ilki yazılı kaynak ve internetin taranmasıdır. Diğer ise Akdeniz bölgesine ait illere 2001-2013 yılları arasında yaban hayatı araştırmaları için değişik tarihlerde yazar tarafından yapılan araştırma gezileri sırasında yerel halk ile bu konuda yapılan sohbet tarzı temaslardır.

Bilgi kaynağı şahıslar arasında Akdeniz bölgesinde yaşayıp memleketleri olmaları hasebiyle bölge kültürüne aşina olan Süleyman Demirel Üniversitesi öğretim üyeleri Prof. Dr. Murat SARICIK, Prof. Dr. Hasan ÖZÇELİK ve Doç. Dr. Mehmet EKER ile Mehmet Akif Ersoy Üniversitesinden Doç. Dr. Ümit KEBAPÇI gibi akademisyenler de bulunmaktadır.

Kuşun yayılış alanına rastlayan bölgelerin folkloru araştırılırken yazılı kaynakların yanı sıra ağ üzerinden görsel kaynaklar da taranmıştır.

3. Bulgular

Öncelikle ifade edilmesi gereken; bağırtlak kelimesinin tarihi derinliğinin ve kelimenin kadim köke sahip olduğunun tespit edilebildiğidir. Çünkü Divânü Lugâti’t Türk’te (DLT) (Atalay, 1986) söz konusu kuşun “bağırtlak kuşu” olarak geçtiğine bakılırsa bağırtlak adının hiç değilse bin yıllık geçmişi olduğu anlaşılmaktadır.

Bağırtlak (*Pterocles* sp.) Türk dili konuşan ülkelerden Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Uyguristan (Doğu Türkistan)’daki adları şöyledir: Azerbaycan Qaraqarın (TT. Karakarın) veya Bağrıqara (TT. Bağrıqara), Kazakistan Қарабауыр (TT. Karabağır) veya БУЛАДЫРЫҚ (TT. Buldırık), Özbekistan Қорабовур (Korabovur, TT Karabağır), Doğu Türkistan (Çin’in Uygur Bölgesi): قاترىغىب (Bağırtlak). Türkmenistan: Tkm. Bagyrtlak (TT. Bağırtlak) (URL-3), Kırgızistan: Krg: Bagyrtlak (TT Bağırtlak (Türkmenistanın Kırmızı Kitabı). *Pterocles* sp. yayılış alanına dahil Doğu Avrupa ve Batı Asya coğrafyasında yaşayan tatarların bu kuşa ne ad verdiklerine dair bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak bu kuş için karşımıza, içinde farklı Tatar şivelerine göre değişen bağır anlamındaki bavur, bawır, bavır, (Tat.) kelimelerinden birini ve hatta doğrudan bağır kelimesini göreceğimiz bir ismin çıkması kuvvetle muhtemeldir. Diğer taraftan bağırtlakın Kazakistan ve Kırgızistan, Tacikistan; Türkmenistan; Tataristan ve Özbekistan’da yani hemen bütün Türkistan’da yayılış gösteren bir türü (Paçalı bağırtlak *Syrhaptus paradoxus*) daha vardır. Bu türün Türkistan coğrafyasındaki adları da *Pterocles* cinsiyle paralel olarak onun aldığı adları almaktadır. Söz konusu adlar yine kuşun bağırına atfen verilmiştir.

Bağirtlak kelimesinin etimolojisi üzerine yapılmış tek çalışma; “Bağirtlak Kelimesinin Kökenbilimsel Açıklamaları Üzerine (Öçalan, 2006)” adlı çalışmadır. Muharrem ÖÇALAN; Bağirtlak kelimesi, adbilimi açısından söz konusu av kuşunun çıkardığı sese dayalı adlandırma sonucu türetilmiş bir isimdir diyerek yola çıkmıştır. Ancak bu araştırmacının kelimeye köken olabilecek bütün ihtimalleri değerlendirdikten sonra vardığı nokta; kelimenin olsa olsa “bağırmaq” fiilinden geldiği şeklinde ancak tereddütle ifade ettiği sonuçtur. Ne var ki Öçalan (2006)’ın çalışmasını yine de bağirtlak adını “bağırmaq” fiiline bağlamaktan başka yol bulamayarak kanaatini şöyle ifade etmektedir: “*Şu halde kelime kökünün göğüs, döş mânâsındaki bağır ile ilgisi, biraz zorlanırsa bağırma eylemiyle akciğer ilişkisi üzerinden kurulabilir. Kelimeye ait anlamlar içerisinde Türkmen Türkçesindeki “Bağırın yere vurup duran kuş” anlamı da kelimenin “bağır” ile alakalı olduğuna dair bir izlenim oluştursa bile bu anlamın “bağırmaq” eyleminden baskın olduğunu düşünmüyoruz.*” Yani yazar, aslında ulaştığı sonucun su götürebileceğini ancak ulaştığı bilgi çerçevesinde bu sonuçtan başka açıklama bulamadığını düşünmektedir.

Öçalan (2006) “*kadınların göğüslerini kapamak için kullandıkları göğüslük; bağirtlak; boyuna -bağırna dolanan bağ gibi anlamlarda dilimizde bulunan ve incelemeye aldığımız kelimeyle sesteş görünen bağirtlak kelimelerinin kökenbilimsel izahlarını ayrı bir makale konusu olarak ele alınabilir*” diyerek aslında bizce hedefe epeyce yaklaşmış iken konuyu o noktada bırakmıştır. Vardığı sonuç ise *Pterocles* cinsine ait adın “Bağırmaq” fiilinden geldiğidir. Fakat bu arada Öçalan (2006); kelimenin hem tarihteki kullanım şekillerini hem de değişik anlamlarını vererek Yöntem bölümünde verdiğimiz sorulara cevap oluşturabilecek bazı bilgiler sunmakta, TDK Tarama Sözlüğü’nden XV-XIX yüzyıllar arasındaki eserlerde kullanılmış aşağıdaki örneklere yer verdikten sonra Osmanlı dönemindeki baznamelerde pek çok av hayvanıyla birlikte “bağirtlak” adının da geçtiğini bildirmektedir. Öçalan (2006)’ın Tarama Sözlüğüne dayanarak verdiği örnekler şunlardır:

§ Bağirdlak susasa tan yeri ağaracak kalkar,... (Hayatü'l Hayvan Tercümesi. XV. 172)

§ Bağirtlak eydür ki: Her ki epsem oldu kurtuldu. (Tefsir-i Ebilleys, Musa b. H. H. XV. 93-2)

§ El-mutarrik (Ar.): Yumurtlamağa yaklaşmış bağirtlağa derler (Terceman. XVI. 3, 47-1)

§ İspirud (Fa.): Boğurtlak kuşu. (Lûgat-i Niğmetullah. XVI. 97)

§ İspirud (Fa.): ... Bağirtlak dedikleri kuş... (Et- Tuhfetü's Seniyye, Deşîşî. XVI. 64-1)

§ İsfirud (Fa.) : Bağirtlak kuşuna denir. (Bürhan-ı Katı‘ Tercümesi. XVIII- XIX. 63) (TS I, 371-372)

§ Kutat (Ar.), sefrud (Fa.) Bağirtlak kuşu. Senghârek (Fa.) dahi derler. (Akse’l İreb. XVII-XVIII.210-1)

§ Kutat (Fa.):1: Türkiide bağirtlak ve bağırkara tabir olunan kuştur. Bazı diyarda kıl kuyruk derler (Bürhan-ı Katı‘ Tercümesi. XVIII-XIX.457)

§ Seng-«ar (Fa.) : Bağirtlak kuşu ve kartal kuşu. (Câmiü'l Fürs. XVI. 83-1)

Bu örneklerden bağirtlak adının eski dönemlerden beri Türk coğrafyasında kullanıldığını ve Anadolu’ya da oralardan geldiği ortaya çıkmaktadır. Kadim Türkmençe’de bağyrdak [بَغْرْدَقْ] (TT bağyrdak) göğüslük, döşlük: bağyrlak [بَغْرْلَكْ] (TT bağyrlak) ise doğrudan söz konusu kuşun adı olarak geçmektedir (URL-4). Bu arada, göğüslük anlamındaki bağyrdak kelimesinin bugünkü bağirtlak adına yakınlığı dikkat çekmektedir.

Ata (2000) ‘Derleme Sözlüğü’nde geçen en eski Türkçe kelimeler arasında 69. maddede bağyrdak kelimesini ve aynı sırada bağirtlak ve bartlak kelimelerinin anlamını vermektedir. Buna göre bağyrdak DS 11:478 bağyrdak (I): "küçük çocukların göğüslerine sarılan kuşak. (bk. DS 479 bağyrdaklık) "yörük kadınların giyim eşyası", DS 11:480 bağirtlak (II): "kadınların göğüslerini kapamak için kullandıktan göğüslük", DS 11:535 bartlak (I) "genç kızların ve kadınların kullandıkları göğüslük." DLT IV:59 bağyrdak "kadın göğüslüğü" dür.

Türk dilli topluluklarda sözkonusu kuşa (*Pterocles*) verilen muhtelif adlar, adın kuşun morfolojisine (bağır) dayandığını göstermektedir. Az. Qaraqarin (TT.Karakarın), Az. Bağırqara (TT.Bağırkara); Kaz. Қарабауыр бұлдырық (TT Karabağır Buldırık), Özb. Қораъовур (TT. Karabağır) ; Uyg. قاترىغىب (TT. Bağirtlak). Trkm. Bagyrtlak (TT Bağirtlak). İsimler karın veya bağır kelimelerini içermektedir. Böylece bu kuş için gerek Azerbaycan, Özbekistan ve Kazakistan’da kullanılan isimlerin gelişi gerekse Türkmenistan ve Uygur lehçesindeki ”Bağirtlak” adının TT ile aynı oluşu ismin “Bağır” dan geldiğine dair gayet güçlü bir kanaat uyandırmaktadır.

Bağirtlağın (*Pterocles* sp) Türkiye yayılış alanları içerisinde kalan Antalya, Konya, Ankara, Eskişehir, Aksaray, Karaman ve Mersin illerinde kuşa hangi adın verildiği ve yine bağirtlak kelimesinin bu yörelerde

başka bir anlama gelip gelmediği araştırıldığında ise; iki kaynağa dayanarak kelimenin aynı zamanda bir giyim unsuru veya giyim aksesuarı olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan biri yerel halkın ifadeleri diğeri de bu bölgedeki illerin geleneksel yerel kıyafetlerini tanıtan yayınlardır. Bu yayınlarda geleneksel Türkmen giysileri arasında kadınların diğer giysilerin üzerine giymek suretiyle bağırklarını örttüğü ve adına bağirtlak denilen bir giyim unsuru da tanıtılmaktadır. Diğer kaynak olan özellikle Antalya'nın Alanya, Akseki, Elmalı ve Korkuteli ilçe ve köylerinde yaşayan daha ziyade 50 yaş civarındaki insanlardan alınan ve bunu teyit eden bilgi ise bağirtlağın hem de sözü edilen bağır bandına (Resim 3a) hem yörede yaşayan ve avlanan bir kuşa (Resim 3b) ad oluşturduğudur.

Resim 3a. Muğla- Milas Çomakdağ köyünde göğsünde bağirtlak (kırmızı renkli) görülen geleneksel kıyafet giymiş kadınlar (URL-5)

Kelimenin diğer anlamlarında ise yine giyim olma yönü ağır basmaktadır. Mesela Antalya'nın Korkuteli ve Serik ilçeleri civarında çocuğun önünü kirletmemesi için takılan önlük anlamında, Antalya ile birlikte Isparta, Burdur, Denizli, Tokat, Nevşehir, Kırşehir, Kayseri, Niğde, İçel, Muğla illeri gibi geniş bir bölgede ise çocuğun düşmemesi için beşiğe veya salıncağa dolayısıyla çocuğun göğüs ve bağı hizasına bağlanan enli kuşak anlamında kullanılmaktadır (URL-7).

Kaynaklarda, adına “ Bağirtlak” denilen giyim unsuru ve ilişkili olduğu giyim hakkında şunlar söylenebilir:

Genellikle Anadolu'nun batı ve güneyinde Türkmen kültürünün hakim olduğu yörelerde kadınların bedenlerine giydikleri kıyafet içten dışa doğru; içlik (göyne) onun üstüne üç etek (Resim 4) sonra da Bağirtlak denilen parçalardan oluşur (Türkoğlu, 1994)

Resim 3b. Bir çift Kalkuyruk bağirtlak (*P. orientalis*) ve göğüslerinde dikkat çeken bağırbandı (bağirtlak görünüşündeki kiremit renkli bölüm (URL-6)

Resim 4. Geleneksel giyimin parçalarından biri; Üç etek (Antalya yöresi) (URL-8)

Bunlardan bağirtlak; kadının yaka ve göğsünü örten giysi parçasıdır. Giyilince göbek hizasına kadar inenleri de vardır. Arkadan bağcıklarla bağlanan çeşitleri de vardır. Omuz genişliğinde, yakası açık, kolları ve arkası olmayan hâkim (dik) yakalı tek parçadan ibaret bir giysi elemanıdır. Bağirtlağa; boyunluk, sütlük ve göğüslük de denmektedir (Resim 5).

Bağirtlak batı kültüründen alınan sutyenden evvel onun yerine kadınlarımızın geleneksel giyimlerinde olan hem tesettüre yarayan hem de bebek emzirmeyi kolaylaştırmayı ve emzirme sırasında mahremiyeti sağlayan, yani, dışıyla örtü, alt kısmıyla emzirme fonksiyonu ifa eden bir örtü, bir giyim unsurudur. Yukarıdan boyuna aşağıda bele bağlanır.

Bebek emzirileceği zaman bağirtlakın bele bağlanan bağları çözülür; bağirtlak aşağı uçlarından kaldırılır ve bebek bu örtünün altına alınır (Resim 5).

Resim 5. Geleneksel giyim unsurlarından Bağirtlak (Antalya yöresi) (URL-8)

Antalya-Elmalı yöresi Çukurelma ve Bayırdır köylerinde örneklerine rastlandığı gibi geleneksel kadın giysilerinde bedene giyilenler arasında verilen bağirtlak; göğüslük, sütlük-boyunluk olarak tanıtılmaktadır (URL-10).

Burdur yöresi giysilerindeki adı “sıktırma”dır. Bir nevi sutyen vazifesi görür. Boyu oldukça kısadır, göğüs altı hizasında biter (İşbilen, 2005). Bu giysi parçasının Ankara- Beypazarı ve Kızılcahamam havalisinde adı; bağirtlak veya sütlük’tür (URL-9).

Adana ve Osmaniye havalisinde de geleneksel Türkmen kıyafetinde benzer bir giysi parçası veya takının yer aldığı anlaşılmaktadır (Artun, 2006). Eskiden fermuar olmadığı için, kadının göğsünü kapatmak ve çocuk emzirmekteyse emzirirken çocuğun üzerine düşürmek için göğüslerine bağladıkları bu giysi parçasının kumaşı ve rengi önemli olmayıp parça kumaşlardan eklenerek bile yapılabilir. Buradan Türkmen veya geniş anlamda İslam kültüründe kadınların giyimlerinde göğüs kısmına, yani bağirtlaklarına bir bağirtlak, yani bağirtlak/göğüslük tarzında bir giysi dolama-kuşanma gibi bir ihtiyaçları bulunduğunu ve hatta Karaman yöresinde olduğu gibi kadınların göğüslük kullanmadığı yerlerde ise bu ihtiyacın belden sarılmaya başlayıp göğse kadar çıkan kuşak kuşanarak (Sezgin, 1991) karşılandığı görmekteyiz.

Bağirtlak adı Batı Akdeniz bölgesinde Antalya-Kumluca gibi bazı yörelerde; Çocukların üstlerini kirletmemesi için göğüslerine takılan önlüğü ifade etmek için de kullanılmaktadır (URL-11).

Tokat (2015); Bağirtlak, Burdur yöresine özgü bir ahşap su bardağı olan Fığla bardağını yapan ustaların bardağın yapıldığı ağacı işlerken onun yongasından (çam ağacı kırıntısı) korumak için kullandıkları bir önlük olarak tanıtmakta ve kuş anlamına hiç temas etmeden bağirtlak kelimesi hakkında şu bilgileri vermektedir. “Bağirtlak kelimesi Divânu Lüğati’t-Türk’ de “bağirdak” olarak geçer: “Kadın göğüslüğü” anlamını taşır (DLT I: 502, 7), (EDPT, 319). “bağır” kelimesi “göğüs” anlamını ifade eder. Kelime Eski Türkçe’ de “bağır” veya “bağar” şeklindedir. Kelime Anadolu diyalektlerinde ise “bağırlık, bağirtlak, bağırsalık” şeklindedir ”.

Bu kuşun yaşamadığı yerlerde veya kuşla ilgisi olmayan kimseler arasında bağirtlak denince genel olarak giyim akla gelmektedir. Mesela, kuşun görülmediği bir alan olan Muğla-Milas yöresi kadın geleneksel giyiminde bağirtlakın yer aldığı görülmektedir (Resim 6a). Buna karşılık Akdeniz Bölgesi’ndeki saha çalışmalarımızda ulaştığımız bilgi Bağirtlak kelimesinin hem bölgede yaşayan avlanan bir kuşa hem de sözü edilen giyime ad oluşturduğudur. Derinliğine bir araştırma yapıldığı takdirde Denizli, Tokat, Nevşehir, Kırşehir, Kayseri, Niğde ve İçel, gibi illerde de muhtemelen karşımıza aynı bilgi çıkacaktır. Adı geçen bütün illerin ve bu illerin oluşturduğu bölgenin aynı zamanda Bağirtlaklı kuşa (*Pterocles* sp.) ait yayılış alanıyla da çok büyük ölçüde örtüştüğünü görülmektedir.

Bu bölgede, kadınların geleneksel giyimde kullandığı bağirtlak bandı, yani “bağirtlak” ile kuşun (bağirtlakın) görüntüsü yan yana bulunduğu (Resim 6a ile 6b veya 6b ile 7) benzerlik kolayca görülebilmektedir. Bu durumda ortaya çıkan sonuç; kuşun adı bağirtlakın görünüşüne bakarak verilmiş olduğudur. Kuşun bağirtlakta görünen ve benzetilen şey ise geleneksel giyimi de kadınların kullandığı bağirtlakın ta kendisidir.

Aşağıda verilen Muğla-Milas Çomakdağı Köyü sakinlerine ait fotoğraflarda kadınlar üzerinde görülen bağirtlak bandı (bağirtlak) örnekleriyle (Resim 7), kuş görüntülerinin (kalkuyruk bağirtlak *P. albata*) (Resim 8) karşılaştırılması ve konunun daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır.

4. Tartışma

Türkçe geleneksel ve halk ağzıyla verilen kuş isimlerinde isimlerin belli bir mantığa, morfoloji, yayılışı, davranış gibi gözle görülebilir bir özelliğe dayandığı bilindiği halde bu isimlerin ancak sınırlı sayıdaki kuş türüne ad oluşturduğu ve keza birbirine benzer ve yakın akraba türlere hatta bir familyaya ait türlerin hepsine birden aynı ismin verildiği (Aslangündoğdu, 2013) doğrudur. Ancak, bu Türkçe isimlendirme mantığını anlamamız ve ondan yararlanarak ona uygun isimlendirme pratikleri geliştirmemize engel değildir. Çünkü tercüme isimler çoğu zaman kuş üzerinde emaneten/iğreti olarak durmakta, uzun vadede ise kullanıcı tarafından beğenilmeyip yerlerine daha iyi ifade edecek yeni bir ad bulma arayışına girilmektedir. Çünkü tercüme isim konuşulan dilin kültürüne ait bir çağrışım yapmamaktadır. Mesela *Calidris canutus* (Scolopacidae) gibi bir kuş için Büyük kumkuşu denilmesi (Turan, 1990; Heinzel ve ark, 1995; Hayman ve Hume, 2005; Porter ve ark, 2009) en azından bu türün emsallerine, yani cinsinin diğer türlerine göre daha iri olduğunu düşündürürken, Knut kumkuşu denildiğinde (Kızıroğlu, 1989) herhangi bir çağrışım yapmayıp kastedilen anlam boşta kalmaktadır. Dolayısıyla tercüme isimler bir süre sonra bu isimlerin yabancı hissedilip yadırganmasına ve yeni bir arayışa sebep olabilmektedir. Diğer taraftan ise ismin mantığı bilinmez veya anlaşılmazsa, o takdirde isim anlamsız, hatta bazen “banal” bulunarak, Allı turna (*Phoenicopterus ruber*) örneğinde olduğu gibi yerine flamingo gibi kulağa hoş geldiği düşünülen yabancı bir isim tercih edilmeye başlanacaktır.

Resim 6a. Muğla yöresi bir yörük kadını ve bağrındaki Bağırtlak (bordo renkli parça) (URL-12)

Resim 6b. Kalkuyruk bağırtlak (*Pterocles albata*) bağrındaki bağırtlak görüntüsü (siyah yatay çizgiler arasında kalan kiremit renkli tüyler) (URL-13)

Resim 7. Yörük kadınları üzerinde görülen bağırtlaklar (soldakinde kırmızı, sağdakinde mavi) (URL-14, URL-15)

Resim 8: (URL-16) Bir grup Kalkuyruk bağirtlak (*Pterocles alchata*) ve bağirtlaklarındaki bağirtlakların görünümü

Konunun diğer yönü de Türkiye’de yaşamayan kuşların adıyla ilgilidir. Mesela, Amerika’nın bir kartal türü olan *Haliaeetus leucocephalus* (Accipitriformes, Accipitridae) buna örnek verilebilir. Türkiye’de benzeri olmadığı için karıştırma ihtimali de olmayacağından bu türe rahatlıkla Akbaş kartal veya Akbaşlı kartal denilebilir. Nitekim, Türkçe kaynaklarda da müellifler tür için 2000’li yıllardan itibaren bu ismi tercih etmişlerdir (Oğurlu, 2001). Çünkü Türkçe isimlendirmenin mantığında hayvanın baş kısmındaki bir renk farkının dikkat çekici veya ayırt edici bir özellik olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Kelaynak örneğinde olduğu gibidir. Bu sadece iri cüsseli türler için geçerli değildir; uzaktan ayrıntıları seçilemeyen serçe büyüklüğündeki kuşlardan (Passeriformes) bir familyaya (Paridae) ad oluşturan “Baştankara” örneğinde olduğu gibi küçük türler için de durum böyledir.

Türk dilinde “Akbaş” işaretlemesi hayvan isimlerinde “akbaba, deniz kazı gibi türlerin adlarında bitkilerde ise “papatya ” gibi türler için kullanılmıştır. Benzer işaretleme insan için “ak başlı, ak saçlı” şeklinde “bilge kişi, ak sakal” kavram alanında çağrışım oluşturmuştur. Dolayısıyla farklı türlerin işaretlemelerinde aynı benzetme yönü kullanılarak kalıp işaretleme yoluna gidilmesi (Uçar, 2013) bize Türkçe adlandırma mantığında bu yönde işlek bir nitelemenin varlığından haber vermektedir. Şu halde, *Haliaeetus leucocephalus* için akbaba örneği ortada dururken Akbaşlı kartal yerine Kel kartal demek (URL-17) doğru bir niteleme sayılmaz. Çünkü türün başı kel değildir; ak tüylerle kaplıdır. Aksine başı neredeyse kel gibi görünen Kızıl akbaba (*Gyps fulvus*, Accipitriformes) gibi bir kuşta bile görünüşünden hareketle “kel” demek yerine “ak” işaretlemesinin tercih edilebileceğini ve Türkçe’deki

adlandırma mantığının renkleri esas alma veya öncelik verme yönünde olduğunu Akbaba örneğinde görmekteyiz.

Sadede dönecek olursak: Kuş adı olarak “Bağirtlak” kelimesinin kökenini araştıranlar daha ziyade “Bağır” kelimesi üzerinde durmuşlardır. Deny (1920) ve Clauson (1972)’dan başka kelimeyi fiil tabanına (yani bağırarak) bağlayan yoktur. Bunlardan Deny (1920)’ye, eserin Türkçesini hazırlayan Elöve’nin bile itiraz dipnotuyla kelimeyi “bağır, böğür” kelimesiyle ilgili olabileceğine dikkat çekmesi ilginçtir (Öçalan, 2006). Buna rağmen yakın zamana kadar söz konusu kuş cinsinin (*Pterocles* sp.) adının etimoloji usulü takip edilerek “bağır” ile ilişkisi ispatlanmamış durumdadır. Buna karşılık kadınların bağirtlakları ortttükleri bir önlük görünümündeki geleneksel bir giyim unsuru olan bağirtlak bandının (bağirtlak), bağirtlaklı kuşta (*Pterocles* sp) da kuşun adeta bağirtlak kaplayan bir önlük (bağirtlak) gibi durduğunu görmekteyiz. Bu, geleneksel tarzda giyinmiş bir kadın ile kuşun görüntüsü yanyana getirildiğinde derhal dikkat çekmektedir (Resim 6a ile 6b veya Resim 7 ile Resim 8). Buradan hareketle; kuşun adı bağirtlak görünüşüne, yani bağirtlakta yer alan ve bağirtlak görüntüsü veren farklı renkli kısma bakarak verilmiştir diyebilmekteyiz. Diğer bir tür olup yine yoğunlukla Kazakistan ve Kırgızistan olmak üzere Türkistan coğrafyasında yayılış gösteren Paçalı bağirtlak *Syrrhaptés paradoxus* da sözgelimi *Pterocles alchata* kadar belirgin olmasa da yine ilk bakışta görülecek bir bağirtlak taşımakta olup kuşların “bağirtlaklı” yani bağirtlaklı kuş olmayı hak etmektedir. Buna göre tarih boyunca bu iki kuş cinsiyel temas eden Türki halkların gerek *Pterocles* gerekse *Syrrhaptés* cinslerine verdiği adın bağirtlak veya bunu çağrıştıran benzer isimler olduğu anlaşılmaktadır. Marko Polo’nun Asya’ya seyahat notlarında bahsettiği Bargherlac adlı sessiz kendi halindeki kuşun (Haw, 2006) Türkmencedeki bağirtlak yani bağirtlaklı kuş olduğu, onun da *Syrrhaptés paradoxus* için kullanılan bir ad olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü sakin karakterdeki bu tür toplu halde yaşayıp sabahın erken saatlerinde su içmek için su kaynaklarına büyük alaylar halinde inmek gibi bir davranış göstermektedir. Bu yönüyle de avlanmaya müsait olduğu için eski devirlerden beri çokça avlanmaktadır. Bu kuşun avdan bahseden eski kaynaklarda çokça yer alması bu sebeple olsa gerektir. Öçalan (2006)’ın Tarama Sözlüğüne dayanarak verdiği örnekler arasında yer alan *Bağirdlak susasa tan yeri ağarıcak kalkar...* (Hayatü’l Hayvan Tercümesi. XV. 172) örneği Paçalı bağirtlak *S. paradoxus*’a da uymaktadır. Bu arada, Güvercingillerden (Columbiformes) olan bu türün oldukça sessiz/ sakin bir kuş olduğunu keza Bayağı bağirtlakın (*Pterocles orientalis*) da sözgelimi bir sülün horozu (*Phasianus* sp) gibi keskin şiddetli seslerle ötmediği, bunların çağrı

seslerinin oldukça yumuşak olduğunu belirtmemiz bu kuşların adlandırılmasında “bağır” fiilinin etkili olma ihtimalini zayıflattığına işaret etmek için gereklidir. Buna karşılık paçalı bağırtağın (*S. paradoxus*) bağırında alt kısmı dalgalı-kesikli çizilerle kuşatılmış bir bağırtağ görüntüsü net olarak seçilmektedir (Resim 9). Türkistan coğrafyasında varlığını sürdüren bu türün Güneydoğu Anadolu’da görülmesi gerektiğinden bahseden Kızıroğlu (1989) ve Turan (1990) gibi müellifler olmuşsa da türün Türkiye’de görüldüğüne dair güncel kayıt bulunmamaktadır.

Resim 9: Paçalı bağırtağ ((URL-17)

Akla gelebilecek bir soru olarak, eski devirlerde kullanılan bağırtağ adının başka bir kuşa işaret edip etmeyeceğidir. Bu hususta şöyle düşünülmüştür: Bağırtağ adının kadim karakterde olması ve günümüze kadar gelmesi bu adla anılan bir kuşun varlığına işaret etmektedir. Bugünkü ornitoloji kayıtlarında bu kuş *Pterocles* cinsidir ve bağırtağ adı *Pterocles* sp. için kullanılmaktadır. Eski devirlerde yaşayıp nesli tükenen bir kuştan bahsedecek ve ona bağırtağ kuşu denildiğini düşünecek olursak, bugün varlığını devam ettiren kuşun farklı bir adı olması gerekecektir. Şu halde Bağırtağ adının eskiden hangi kuş için kullanıldıysa bugün de aynı kuş için kullanılmakta olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Kuşun morfolojisine ve isimdeki mantığa dayanarak, adı bugün konulacak olsaydı, Türkler bu kuşa “Önlüklü kuş” derlerdi diye düşünmekteyiz.

5. Sonuç

Türk dili konuşan coğrafyada Bağırtağ adlı kuş cinsine verilen adların hepsinde “bağır” ibaresinin bulunması ve bu adların aynı zamanda kadim karakterde oluşu, bu adların sağlam bir orijine ve isimlendirme mantığına dayandığını göstermektedir. Bu çalışmayla bu kuş için Türkiye ve Türkistan coğrafyasında tarihte kullanılmış olup bugünde

kullanılan “Bağırtağ” adının göğüs-böğür anlamındaki “bağır” ile ilgili olduğu tespit edilmektedir. *Pterocles* cinsine Türk dili konuşan coğrafyada Bağırtağ denilen bu bağır bandına (bağırtağa) benzetilerek bağırtağlı kuş anlamına gelen isimler verilmiştir. Bu isimlerin hemen hemen tamamında “Bağır” ibaresi vardır. Şu halde kuşun adı bağırının görünüşüne bakarak verilmiştir. Kuşun bağırında görünen ise Türk-Türkmen geleneksel giyim tarzında görülen bir giyim unsuru olup kadınların kullandığı bir çeşit bağır bandı/örtüsü, yani “bağırtağ”tır.

Kuşların Türkçe adlarında ve Türki dillerdeki isimlendirmelerde kuşun morfolojisine dayanan isimlerin çokluğu da makalenin konusunu oluşturan *Pterocles* sp. cinsine ad oluşturan Bağırtağ kelimesinin kuşun görünüşüne dayandığı yönünde değerlendirilmiştir. Yapılan çok yönlü değerlendirmeler bizi bu ismin bağırtağ fiiline değil; bağır ve bağırtağ örten bir nesneye benzeyişinden kaynaklandığı sonucuna götürmektedir. O nesne ise Türk ve Türkmen kadın giyiminin tamamlayıcı cüzü olan bir giyim unsuru olup göğüslük, bağırtağ anlamına gelen ve kadının üstten boynuna, alttan beline bağlamak suretiyle bağırtağ örttüğü/kapattığı bir kumaş parçası olan “bağırtağ”tır. Bu sebeple kuşun (*Pterocles* sp) ad orijininin Bağırtağlı Kuş olma ihtimali çok yüksektir. Bu ismin zamanla Bağırtağ Kuşu (DLT) ve nihayet Bağırtağ haline geldiği anlaşılmaktadır.

Bu araştırma ile *Pterocles* cinsi için bugün Türk Dünyası’nda kullanılan Türkçe ad orijinalinin kuşun görünüşünün geleneksel Türk kıyafetinde kadınların göğüsleri üzerine doladığı bağır bandı diyebileceğimiz bir giyim unsuru olan göğüslük veya diğer adıyla bağırtağa benzetilerek Bağırtağlı Kuş olarak verildiği sonucuna varılmıştır. Şu halde kuşa ad oluşturan Bağırtağ kelimesinin köken itibarıyla, sanıldığı veya bugüne kadar kabul edildiği gibi kuşun biyolojisine (ötüş sesine) değil, morfolojisine (bağırtağ kaplayan bir şerit/bant gibi algılanan kısma) dayanmaktadır.

Türkçenin bilinen en eski sözlüğü olan Divânü Lugâti’t Türk’te “bağırtağ kuşu” olarak geçtiğine göre bir kuş adı olarak bağırtağ kelimesinin uzun bir tarihi periyotta hemen hemen hiç değişmeden kaldığını ve günümüze kadar geldiğini göstermektedir. Bu lugâtin yazıldığı XI. asırdan öncesi için söz konusu kuşun hangi adla anıldığı veya bağırtağ adının hangi formda olduğuna dair ancak tahmin yürütülebilmekteyiz. Şöyle ki; Bağırtağ kelimesinin Kadim Türkmencede görüldüğü gibi eski Türk lehçelerindeki tolamak (dolamak) fiilinden türeyen isim olan tolak (dolak)’dan gelip orijininin “bağırtağ” olduğu düşünülmektedir. Şayet böyleyse kuşun adının da Bağırtağlı Kuş olması “muhtemeldir. Tabiidir ki o takdirde giyim unsuru

anlamındaki Bağırto lak ile kuşun adındaki Bağırto laklı sıfatının zaman içerisinde paralel ve aynı yönde bir değişim gösterdiğini kabul etmek gerekecektir. Bu ise etimoloji alanında çalışanlar tarafından araştırılacak bir konudur.

Böylece, geleneksel kuş isimlerine ait bir örnek olan Bağırto lak adının maddi kültür unsurlarından biri olan giyimde bir karşılığının bulunduğu bu araştırmayla tespit edilmiş olmaktadır. Muhtemelen Türkçe kuş ve diğer hayvan adlarında bu örneğin benzerleri mevcut bulunmakta olup her biri ayrı bir araştırmaya konu olabilir. “Bağırto laklı kuş” bunlardan yalnızca biri olup sadece bir örnektir. Asıl önemli olan; Bağırto lak misali, Türkçe kuş isimlerinin kültür ve dilde gayet sağlam mantık temelleri olduğunu görebilmektir. Buradan hareketle, geleneksel isimlerin mantığını anlayarak mevcut isimlerden yararlanmaya çalışmanın mümkün ve gerekli olduğunu söylemek lâzımdır. Bu sebeple kuş uzmanlarının geleneksel kuş isimlerinin derlenmesinde daha etkin olması, etimologların da onomastik incelemeyle ismin köken ve mantığını ortaya koyması önem arz etmektedir. Çünkü, özellikle kadim isimlerin dayandığı mantık bilinirse hem bu isimleri korumak hem de bunların mantığına uygun yeni isimler bulmak/türetmek mümkün olacaktır. Mesela bağırto laklı kuş için orijinal adındaki mantıkla ve bugünün Türkçesiyle “Önlüklü kuş” denilmesi halinde bu hiç de yadırganmayacaktır. Çünkü böyle bir isim hem kuşun semailine hem de Türk diline uygun bir isim olacaktır.

Türkçe kuş isimlerinin zaman içinde değişmesinin sebebiyet verdiği karışıklıktan kurtulmanın sağlam yolu; yüzyıllar ötesinden gelen geleneksel kadim isimlerin mantığının anlaşılması ve aynı isimlerin bugün de kullanılmasıdır. Bu, ornitoloji alanında ekzotik türler için ve hatta zooloji alanındaki isimlendirmelerde yeni türler için Türkçe’den yararlanmanın yolunu daha da açacaktır. Geleneksel isimlerin mantığın anlaşılması ölçüsünde bunlardan yeni kuş isimlendirilmelerinde yararlanma şansı artacaktır.

Teşekkür

Başta, ilminden ve değerli gözlemlerinden istifade ettiğimiz ve aynı zamanda bu araştırmaya başlamamıza vesile olan Prof. Dr. Murat SARICIK (Süleyman Demirel Üniversitesi) olmak üzere SDÜ akademisyenlerinden Prof. Dr. Hasan ÖZÇELİK ve Doç. Dr. Mehmet EKER ile Mehmet Akif ERSOY Üniversitesi’nden Doç. Dr. Ümit KEBAPÇI’ya ve çekmiş oldukları bağırto laklı kuş fotoğraflarını bizimle paylaşma nezaketini gösterip bu makalede kullanmamıza izin veren doğa fotoğrafçıları Puujee TSOLMONJAV (Resim 9), Luboš MRÁZ (Resim 3b) ve Rudolf BIGLER’e (Resim 1, 2, 6b, 8) ve sosyal fotoğrafların ustası sayın Ali ÖZ’e (Resim 6a) teşekkür

ederiz. Ayrıca konuyla ilgili bilgi ve resim desteğini bizden esirgemeyen Antalya Kültür Turizm Müdürlüğü (Resim 4, 5), Turizmnesesi.com (Resim 3a, 6a), Pinterest.com (Resim 7 soldaki), İhlas Haber Ajansı (İHA) ve Haberler.com (Resim 7 sağdaki) internet sitelerinin yöneticilerine teşekkürü borç biliriz.

Makalede kullanılan kısaltmalar:

Az. : Azeri Türkçesi
Ar.: Arapça
Çağ. : Çağatay Türkçesi
DLT : Divanü Lügati’t-Türk
DS.: Derleme Sözlüğü
ET. : Eski Türkçe
Fa.; Farsça
KB : Kutadgu Bilig
Krg. : Kırgız Türkçesi
Kzk. : Kazak Türkçesi
Özb. : Özbek Türkçesi
Tat. : Tatar Türkçesi
Tkm. : Türkmen Türkçesi
TT. : Türkiye Türkçesi
Uyg. : Uygur Türkçesi

6. Kaynaklar

- Akarsu, F., 2013. *Biyo-kültürel açıdan Turna (Grus grus) Araştırması*, Doğa Derneği, ISBN: 978-605-64102-0-8.
- Arslangüdoğu, Z., 2013. Karatavuk ’un Yöresel İsimleri *Avrasya Terim Dergisi*, 2013, 1 (1): 30- 39.
- Arslangüdoğu, Z., ve Bacak, E., 2015. Türkçe Kuş İsimlendirilmesinde Yabancı Dil Etkilerinin Değerlendirilmesi, *Avrasya Terim Dergisi*, 2015, 3 (2): 15 – 22.
- Artun, E., 2006. "Adana ve Osmaniye Halk Kültüründe Giyim- Kuşam Geleneği", Halk Kültüründe Giyim-Kuşam ve Süslenme Uluslararası Sempozyumu, 15-17 Aralık 2006.
- Ata, A., 2000. Derleme Sözlüğü’nde Geçen En Eski Türkçe Kelimeler, Ankara: *Türkoloji Dergisi*, C.XIII, S.1, s. 67-99.
- Atalay, B., 1986. *Divanü Lügati’t-Türk III İndeks*, Ankara: TDK yayınları.
- Babaýew A. and Gurbandurdyýew G., 2002. *Türkmenistanyň fiziki geografýyasý. VII klas okuwçylary üçün okuw kitabý. – A.: Türkmen döwlet neşiriýat gullugy.*

- Berbercan, M., T., 2012. Du. John Scully'nin Doğu Türkçesi Kuş İsimleri Listesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt 42, Sayı 42, 2010. 2 - 32.
- Bozkaplan, Ş. A., 1992. Türkiye Türkçesi Ağzlarında Kuş İsimleri ve Onların Sistematiği. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1987. Ankara, 43-79.
- Clauson, S. G., 1972. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford at the Clarendon Press, London.
- Deny, J., 1920. *Grammaire de la Lanque turque*, Çev. A. Ulvi Elöve, 1941 İstanbul.
- Erkoç, H. İ., 2015. Divanü Lugati't-Türk'te Vahşi Hayvanlarla İlgili Kelimeler Ve Terimler, *Hacettepe Üniversitesi Türkçyat Araştırmaları Dergisi*, 2015 Güz (23), 177-208.
- Ertan, A., 2008. *Türkiye'yi Kuşlarla Gezelim*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Doğa Gözcüleri Derneği, Mas Matbaacılık, İstanbul.
- Gül, M., 2015. Divânü Lugâtü't Türk'teki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme, *İdil*, 2015, Cilt 4, Sayı 15, www.idildergisi.com, DOI: 10.7816/idil-04-15-01.
- Hayman, P., ve Hume, R., 2005. *Kuş Gözlemcisinin Cep Kitabı-Avrupanın Kuşları*. Kuş Araştırmaları Derneği Yayınları, Ankara.
- Haw, S., G., 2006. *Marco Polo's China: A Venetian in the Realm of Khubilai Khan* Routledge Studies in the Early History of Asia.
- Heinzel, H., Fitter, R., Parsiov, J., 1995. *Türkiye ve Avrupa'nın Kuşları* DHKD, 384 s., İstanbul.
- İşbilen, A., 2005. *Giyisi Dili ve Burdur Yöresel Giysileri I*. Burdur Sempozyumu, 16-19 Kasım, Burdur, 2005
- Kızıroğlu, İ., 1989. *Türkiye Kuşları* Ankara.
- Küçük, S., 2013. Eski Türkçede Kuş İsimleri. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/13 Fall 2013, p. 1237-1246.
- Lars, J., 1992, *Bird of Europe with North Africa and the Middle East*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Oğurlu, İ., 1997 Dağ Horozu (*Lyrurus mlokosiewiczii* Tackanowski, 1875)' nun Türkiye'deki Yayılışı ve Sivrikaya'da Bir Gözlem *Tr. J. of Zoology*, 21, 79-83, ISSN: 1300-0179
- Oğurlu, İ., 2001. *Yaban Hayatı Ekolojisi* Süleyman Demirel Üniversitesi yayınları No:19. Isparta, 296 s.
- Öçalan, M, 2006. "Bağırtlak Kelimesinin Kökenbilimsel Açıklamaları Üzerine", Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, 2006 http://turkoloji.cu.edu.tr/makale_sistem/tumvie_w.php?id=1689
- Porter, R.F., Chirestensen, S., Schiermacker-Hansen, P., 2009. *Türkiye ve Ortadoğu'nun Kuşları* Doğa Derneği Yayınları, Ankara
- Ross, Edward D., 1994. *Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü*. Çeviren: E. G. Naskali, TDK Yayınları, Ankara.
- Sezgin, M., 1991. Karaman-Taşkale Kasabası Eski Kadın Kıyafetleri *Aile ve Toplum* Yıl: 1 Cilt: 1 Sayı: 2 Haziran 1991, ISSN: 1303-0256
- Sevgi, O., 2004. Fen Bilimleri Sözlüklerinde Türkçe Kelime Kullanımı. *V. Türk Dil Kurultayı* 20-26 Eylül 2004 Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları:855/1, sayfa:2667-2686.
- Somçağ, S., 2006. *Türkiye Kuşları*. YKY- Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık AŞ, İstanbul, ISBN: 975-08-1019-8.
- Resmî Gazete (26 Mayıs 2016, Sayı 29723), 2016-2017 Av Dönemi Merkez Av Komisyonu Kararı, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/05/20160526M1-1.pdf>
- Tokat, M., 2015. Fığla Bardağı Ve Yapımı *Teke Yöresi Sempozyumu*, 94-06 Mart, 2015, Burdur, Bildiriler Kitabı Cilt 1, 489-495.
- Turan, N., 1990. *Türkiye'nin Av ve Yaban Hayvanları/ Kuşlar*. Ankara, OGM Eğitim Dairesi Başkanlığı Yayın ve Tanıtma Şube Müdürlüğü Matbaası, 274 s.
- Türkmenistanın Kırmızı Kitabı, 2011. Cilt 2, *Omurgasız ve Omurgalı Hayvanlar*. Türkmenistan Tabiatı Koruma Bakanlığı, Aşgabat, 2011 (Türkmenistanyň Tebigaty Goramak Ministrlygy Türkmenistanyň Gyzyly Kitaby Tom 2 Oňurgasyz

We Oñurgaly Haýwanlar Aşgabat Ylym 2011, Türkmenistanyň Tebigaty Goramak Ministrlygı)

Türkoğlu, S., 1994. Anadolu Folklorunda Kadın Giysilerimiz. *Türkiye'miz Kültür ve Sanat Dergisi*, Yıl:24, S.73, 1994, İstanbul.

Uçar, İ., 2013. Türkiye Türkçesinde Hayvan Adlarından Türetilmiş Bitki Adları. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* Sayı: 2/1 2013 s. 1-19, Türkiye (International Journal of Turkish Literature Culture Education Volume 2/1 2013 p. 1-19, Turkey.)

URL-1
<https://rudolfigler.wordpress.com/2012/08/15/sandflughuhn-black-bellied-sandgrouse-pterocles-orientalis/#jp-carousel-281>

URL-2
<https://rudolfigler.wordpress.com/2012/08/15/spiessflughuhn-pin-tailed-sandgrouse-pterocles-alchata/#jp-carousel-340>

URL-3: <http://enedilim.com/sozluk/soz/bagyrtlak>

URL-4:
https://www.google.com.tr/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=kitaplar_doc_durkunda%2Fgadymy_turkmen_sozlugu.doc

URL-5:
<http://www.turizminsesi.com/images/news/12693.jpg>

URL-6: <http://www.naturephoto-cz.com/pin-tailed-sandgrouse-photo-15641.html>

URL-7: <http://www.sozce.com/nedir/31623-bagirtlak>

URL-8
[:http://www.antalyakulturturizm.gov.tr/TR,67453/kadin-giysileri.html](http://www.antalyakulturturizm.gov.tr/TR,67453/kadin-giysileri.html)),

URL-9: <http://www.nedemeko.com/sutluk-237614>

URL-10:
<http://www.antalyakulturturizm.gov.tr/TR,67456/ilcelerin-giysi-ozellikleri.html>

URL-11:
<http://kumluca.batiakdeniz.com/genelbilgi.php?gizlisayfaid=83>

URL-12: <https://s-media-cache-ak0.pinimg.com/736x/f0/6b/76/f06b76a30b436ec2aaeca2d5c6c624c7.jpg>

URL-13:
<https://rudolfigler.wordpress.com/2012/08/15/spiessflughuhn-pin-tailed-sandgrouse-pterocles-alchata/#jp-carousel-329>

URL-14
<https://www.pinterest.com/pin/376683956308183974/>

URL-15: http://img.haberler.com/haber/054/ev-ekonomisine-bez-bebekli-destek-5281054_o.jpg

URL-16:
<https://rudolfigler.wordpress.com/2012/08/15/spiessflughuhn-pin-tailed-sandgrouse-pterocles-alchata/#jp-carousel-326> (URL-16)
http://www.trakus.org/kods_bird/uye/?fsx=2fsd14@d&detay=1264

URL-17:
https://www.flickr.com/photos/wildlife_of_mon_golia/22641710534